

Spiritualiteit in Nederland

Rapportnummer 505

oktober 2003

drs. Joris Kregting
dr. Ton Bernts

KASKI
onderzoek en advies over religie en samenleving

Toernooiveld 5
6525 ED Nijmegen
Postbus 6656
6503 GD Nijmegen

tel. 024 365 35 31
fax 024 365 34 85
www.ru.nl/kaski
info@kaski.ru.nl

Inhoudsopgave

1	Inleiding	5
2	Spiritualiteit in Nederland	7
2.1	Spirituele ervaringen en gedragingen	7
2.2	Godsdienstig-ritueel gedrag versus algemeen-reflexief gedrag	8
2.3	De spiritualiteitsthermometer	10
3	Spiritualiteit, naar achtergrondkenmerken	13
4	Spiritualiteit, de KRO en de maatschappij	17
5	Samenvatting en conclusie	19
5.1	Samenvatting	19
5.2	Conclusie	20
	Literatuur	23

1 Inleiding

In opdracht van de KRO heeft het KASKI een zogenoemde ‘spiritualiteitsthermometer’ ontwikkeld: een meetinstrument waarmee - tot op zekere hoogte - vastgesteld kan worden in welke mate en op welke wijze Nederlanders zich met spiritualiteit bezighouden. Aan deze opdracht lag de wens van de KRO ten grondslag om meer aandacht te vragen voor de uiteenlopende religieuze én niet-religieuze wijzen waarop uitdrukking kan worden gegeven aan spiritualiteit. Ook wil men periodiek kunnen aanwijzen welke gebeurtenissen de mate waarin mensen spiritualiteit ervaren, in de tijd doen toe- of afnemen. Vergelijk het met een economische of politieke thermometer die eens in de zoveel tijd wordt afgelezen: wat is er gebeurd, hoe staan we er nu voor en wat is veranderd?

Spirituele attitude definiëren

De eerste taak voor het KASKI was om een werkdefinitie van het begrip spiritualiteit vast te stellen; immers, de interpretaties zijn eindeloos divers. Gebruik makend van inzichten van Waaijman (2000), Van Belzen (1998) en Maas (1996), werd gekozen voor de volgende omschrijving: *spiritualiteit is een nagestreefde, beleefde en gearticuleerde relatie met transcendentie: vragen, betekenissen, waarden die de normale dagelijkse levenspatronen en routines overstijgen of doorbreken*. Aldus wordt spiritualiteit een mogelijke houding, een attitude die aan de ene kant grenst aan geloof en religiositeit (maar veel diffuser is), en aan de andere kant grenst aan levenskunst (maar veel transcenderter gericht is); een attitude die intensief of sporadisch kan zijn, die per levensfase kan verschillen, net zoals sportiviteit, creativiteit, esthetische belangstelling, enzovoorts.

Aan een spirituele attitude kunnen de volgende aspecten onderscheiden worden:

- cognitief: ideeën over transcendentie, over bestemming van de mens, e.d.;
- affectief: ervaringen en gevoelens, zoals gevoel van eenheid, verbondenheid, heiligheid, ontzag, vervoering, troost;
- gedragingen: bezinningsmomenten, meditatie/bidden, voorwerpen, locaties, rituelen.

In de constructie van de spiritualiteitsthermometer is de cognitieve kant buiten beschouwing gelaten. Als maat gebruiken we derhalve de daadwerkelijke beleefde (ervaringen) of geleefde (gedragingen) spiritualiteit.

Telefonische enquête

Sinds oktober 2002 heeft het KASKI op vier tijdstippen (tot en met september 2003) het spirituele gehalte van de Nederlandse bevolking gemeten. Via weging is er een representatief beeld qua sekse, leeftijd, opleiding en regio geconstrueerd. In totaal zijn 1.975 Nederlanders telefonisch ondervraagd, ongeveer 500 per meetmoment. Tijdens de enquête werden mensen gevraagd naar hun spirituele ervaringen en gedragingen en werden ook nog een aantal andere vragen gesteld over actuele gebeur-

tenissen (bv oorlog in Irak) of over typisch seizoengebonden zaken als bijvoorbeeld Kerstmis.

Opbouw rapport

In hoofdstuk 2 wordt de spiritualiteit van de Nederlandse bevolking beschreven, met onderscheid naar spirituele ervaringen en spiritueel gedrag, dat zelf weer is opgedeeld in godsdienstig-rituele handelingen en algemeen-reflexieve handelingen. In hoofdstuk 3 wordt de spiritualiteit van diverse subgroepen van de Nederlandse samenleving bekeken. In hoofdstuk 4 wordt spiritualiteit gerelateerd aan de KRO en aan haar rol in de samenleving. In het laatste hoofdstuk worden de belangrijkste bevindingen tenslotte samengevat en worden de conclusies gegeven.

2 Spiritualiteit in Nederland

De mate van spiritualiteit van de Nederlanders wordt in dit onderzoek uitgedrukt in graden, op een denkbeeldige spirituele thermometer die loopt van 0 tot en met 100 graden. De temperatuur van een persoon op de thermometer wordt bepaald door het aantal spirituele ervaringen en gedragingen. In paragraaf 2.1 wordt eerst een overzicht gegeven van de spirituele ervaringen en gedragingen, daarna wordt spiritueel gedrag onderverdeeld in twee typen: godsdienstig-ritueel en algemeen-reflexief (paragraaf 2.2). In paragraaf 2.3 wordt de mate van spiritualiteit onder de Nederlandse bevolking beschreven en de ontwikkelingen hiervan sinds oktober 2002.

2.1 Spirituele ervaringen en gedragingen

In tabel 2.1 wordt weergegeven naar welke spirituele ervaringen er in de vier meetronden is gevraagd en welk percentage van de Nederlanders deze ervaringen (recent) vaak of af en toe heeft gehad.

tabel 2.1 Spirituele ervaringen (% met antwoord 'ja, vaker' of 'ja, af en toe')

	ronde 1	ronde 2	ronde 3	ronde 4
Voelt u wel eens de aanwezigheid van God/hogere macht in uw leven?	42	41	43	41
Heeft u wel eens het gevoel één te zijn met alle dingen?	32	23	36	28
Heeft u de afgelopen 2 maanden steun/troost gevonden in uw spiritualiteit?	29	30	26	29
Heeft u zich de afgelopen 2 maanden wel eens echt verbonden gevoeld met God/hogere macht?	27	23	25	27
Krijgt spiritualiteit in uw dagelijks leven wel eens voorrang boven andere dingen?	27	25	28	24
Heeft u in de afgelopen 2 maanden wel eens het gevoel gehad dat u heilig zou willen noemen?	9	6	8	8

Het percentage gerapporteerde spirituele ervaringen is redelijk stabiel over de vier meetmomenten. Alleen de spirituele ervaring 'het gevoel met alle dingen één te zijn' komt in de tweede meetronde wat minder vaak voor dan in de andere meetronden. De aanwezigheid van God of een hogere macht wordt door ruim 40% van de Nederlanders wel eens ervaren. Rond de 30% heeft wel eens het gevoel één te zijn met alle dingen en ook 30% vindt steun en troost in hun spiritualiteit. Zich echt verbonden voelen met God of een hogere macht en het voorrang krijgen van spiritualiteit boven andere dingen worden door een kwart van de Nederlanders af en toe of vaker ervaren. Slechts een klein deel van de Nederlandse bevolking (ongeveer 8%) heeft recent een gevoel gehad dat men als heilig zou kunnen typeren.

De volgende tabel geeft een beeld van het spirituele gedrag van Nederlanders in het afgelopen jaar.

tabel 2.2 Spiritueel gedragingen (% met antwoord 'ja')

Heeft u de afgelopen 2 maanden wel eens de volgende dingen gedaan?	ronde	ronde	ronde	ronde
	1	2	3	4
voor uzelf gebeden of gemediteerd	38	39	36	35
een diepgaand gesprek gevoerd over de zin van het leven	35	39	39	29
een kerkelijke viering of gebedsbijeenkomst bezocht	33	28	29	29
een tv-programma bekeken over spiritualiteit/godsdienst/de zin v.h. leven	30	31	25	29
naar een bepaalde plek gegaan om eens stil te staan bij alles wat u doet	29	24	25	24
een tijdschrift/boek gelezen over spiritualiteit/godsdienst/de zin v.h. leven	20	20	20	18
geen van deze zaken	31	32	34	39

Net als bij de spirituele ervaringen is ook het spirituele gedrag van de Nederlanders redelijk stabiel over de vier meetronden. Toch komen alle gedragingen tijdens de vierde meetronde wat minder vaak voor dan tijdens de eerste meetronde. Deze trend is ook af te lezen aan het percentage Nederlanders dat geen van de spirituele dingen heeft gedaan. Tijdens de eerste meetronde was dit percentage nog 31%, in de vierde meetronde is dit opgelopen tot 39%.

Bidden of mediteren, een diepgaand gesprek over de zin van het leven, het bezoeken van een kerkelijke viering of gebedsbijeenkomst en het bekijken van een televisieprogramma over spiritualiteit, het zijn allemaal dingen die door ongeveer een derde van de Nederlanders wordt gedaan. Naar een bepaalde plek gaan om eens stil te staan bij alles wat men doet en het lezen van een boek of tijdschrift over spiritualiteit worden door respectievelijk een kwart en een vijfde van de bevolking gedaan. Ongeveer een derde geeft aan geen van de bovengenoemde zaken te hebben gedaan.

2.2 Godsdienstig-ritueel gedrag versus algemeen-reflexief gedrag

Spiritueel gedrag valt uiteen in twee typen: godsdienstig-spiritueel en algemeen-reflexief gedrag. Met deze opdeling kan nader worden beschreven welke groepen binnen de Nederlandse bevolking welke spirituele dingen doen (zie hoofdstuk 3) en of bepaalde spirituele gedragingen samen gaan met bepaalde spirituele ervaringen (zie tabel 2.4).

Onder godsdienstig-ritueel gedrag vallen:

- een kerkelijke viering of gebedsbijeenkomst bezoeken;
- bidden of mediteren;
- naar een bepaalde plek gaan om eens stil te staan bij alles wat men doet.

Tot algemeen-reflexief gedrag behoren:

- een diepgaand gesprek voeren over de zin van het leven;
- een tv-programma bekijken over spiritualiteit/godsdienst/de zin van het leven;
- een tijdschrift/boek gelezen over spiritualiteit/godsdienst/de zin van het leven.

Tabel 2.3 geeft aan in welke mate godsdienstig-ritueel en algemeen-reflexief gedrag in het afgelopen jaar zijn voorgekomen. In de tabel zijn de vier meetrondes bij elkaar genomen, de verschillen per meetronde waren immers gering.

tabel 2.3 Godsdienstig-ritueel en algemeen-reflexief gedrag (in %, N = 1.975)

	godsdienstig-ritueel	algemeen-reflexief
geen dingen gedaan	49	49
1 ding gedaan	21	26
2 dingen gedaan	18	17
3 dingen gedaan	12	8

Ongeveer de helft van de Nederlanders doet minimaal één van de drie godsdienstig-rituele handelingen; hetzelfde geldt voor de algemeen-reflexieve handelingen.

De volgende tabel geeft aan in hoeverre godsdienstig-rituele en algemeen-reflexieve gedragingen samenhangen met spirituele ervaringen.

tabel 2.4 Samenhang (correlatiecoëfficiënten) godsdienstig-ritueel en algemeen-reflexief gedrag met spirituele ervaringen (N = 1.975, alle correlaties zijn significant, $p < 0,01$)

	godsdienstig-ritueel	algemeen-reflexief
Voelt u wel eens de aanwezigheid van God/hogere macht in uw leven?	0,54	0,43
Heeft u wel eens het gevoel één te zijn met alle dingen?	0,20	0,27
Heeft u de afgelopen 2 maanden steun/troost gevonden in uw spiritualiteit?	0,52	0,47
Heeft u zich de afgelopen 2 maanden wel eens echt verbonden gevoeld met God/hogere macht?	0,54	0,42
Krijgt spiritualiteit in uw dagelijks leven wel eens voorrang boven andere dingen?	0,36	0,45
Heeft u in de afgelopen 2 maanden wel eens het gevoel gehad dat u heilig zou willen noemen?	0,21	0,25

In veel gevallen gaan spirituele ervaringen ongeveer net zo vaak samen met godsdienstig-ritueel gedrag als met algemeen-reflexief gedrag. Het is wel zo dat ervaringen van transcendentie (God of een hogere macht) wat meer horen bij godsdienstig-ritueel gedrag. Verder blijkt dat voorrang geven aan spiritualiteit in het dagelijks leven meer met de algemeen-reflexieve invulling van spiritueel gedrag samenhangen.

2.3 De spiritualiteitsthermometer

De spirituele ervaringen en gedragingen zijn samengevoegd tot een spirituele temperatuur (zie tabel 2.5).

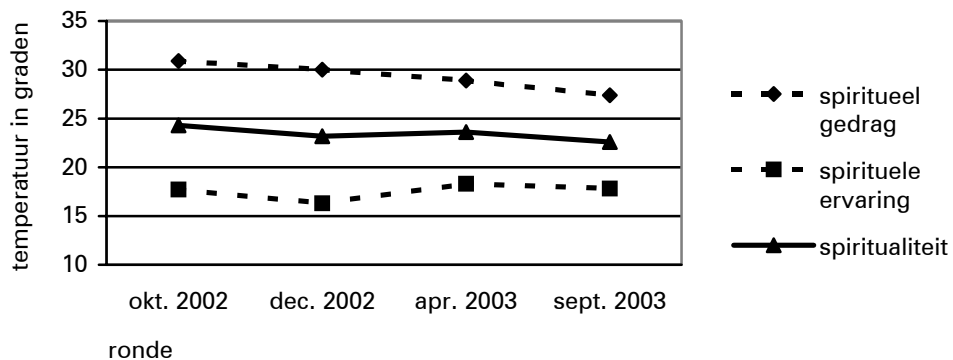
tabel 2.5 Spiritualiteit

	gemiddelde temperatuur spiritualiteit	N
ronde 1 (okt. 2002)	24,3	504
ronde 2 (dec. 2002)	23,2	451
ronde 3 (apr. 2003)	23,6	520
ronde 4 (sep. 2003)	22,6	500
totaal	23,4	1.975

De mate van spiritualiteit als samenvoeging van het aantal spirituele ervaringen en gedragingen schommelt rond de 23,5 graden. Deze temperatuur komt overeen met twee spirituele gedragingen en twee incidentele ('af en toe') gedragingen. Ongeveer een kwart van de Nederlandse bevolking is duidelijk spiritueel (met temperaturen boven de 40 graden), dat wil zeggen dat ze regelmatig dergelijke ervaringen hebben en regelmatig spirituele dingen doen. Slechts een miniem deel van Nederlanders nadert het spirituele 'kookpunt'. Nog eens 15% van de Nederlanders is redelijk spiritueel ingesteld (met temperaturen tussen de 24 en 40 graden) met af en toe een spirituele ervaring of gedraging. De helft van de Nederlanders is niet of nauwelijks spiritueel (met temperaturen onder de 15 graden). Hier weer de helft van (een kwart van de totale bevolking) zit op het spirituele vriespunt: zij hebben geen enkele spirituele ervaring gehad of iets spiritueels gedaan.

In figuur 2.1 worden de ontwikkelingen geschetst op de spiritualiteitsthermometer van oktober 2002 (ronde 1) tot en met september 2003 (ronde 4).

figuur 2.1: Spiritualiteit

Zoals ook al tabel 2.5 bleek, is de gemiddelde temperatuur van de spiritualiteit onder de Nederlandse bevolking het afgelopen jaar redelijk stabiel. Alleen in de laatste meetronde is de temperatuur is een lichte daling waargenomen, er hebben toen wat minder spirituele gedragingen plaatsgevonden dan de meetronden daarvoor. Van een echte dalende tendens is echter geen sprake, daarvoor zijn de verschillen te klein.

De spirituele stabiliteit geeft aan dat actuele omstandigheden geen grote invloed hebben op spirituele ervaringen en gedragingen. Zo gaf de meting van spiritualiteit tijdens de oorlog in Irak (meting 3) geen ander beeld dan de metingen op de andere drie tijdstippen. Spanningen rond de oorlog in Irak zorgden niet voor een toename van het aantal spirituele ervaringen en gedragingen.

Er is tijdens meetronde 3 ook expliciet gevraagd of men door de oorlog meer was gaan bidden, vaker naar de kerk ging en of men aan het bestaan van God was gaan twijfelen. Slechts 4% van de Nederlandse bevolking ging door de Irak-crisis vaker bidden, niemand ging erdoor vaker naar de kerk en 8% ging twijfelen aan het bestaan van God.

3 Spiritualiteit, naar achtergrondkenmerken

In dit hoofdstuk wordt weergegeven hoe spiritueel diverse subgroepen binnen de Nederlandse samenleving zijn. Uit de analyse van de gegevens is gebleken dat ook voor de diverse subgroepen de spirituele temperatuur het afgelopen jaar stabiel is gebleven. Daarom zijn de vier meetrondes samengevoegd, waardoor de rapportage ook overzichtelijker wordt. In tabel 3.1 beginnen we met de beschrijving van spiritualiteit naar geslacht.

tabel 3.1 Spiritualiteit naar geslacht (temperatuur in graden, N = 1.975)

	man	vrouw
ronde 1-4*	21,2	25,7

* Verschil tussen verschillende groepen is significant ($p < .05$)

Vrouwen zijn spiritueler ingesteld dan mannen. Het verschil in spiritualiteit wordt met name veroorzaakt door het aantal spirituele gedragingen. Dit aantal ligt bij vrouwen hoger dan bij mannen, vooral als het gaat om algemeen-reflexieve gedragingen.

In de volgende tabel wordt de mate van spiritualiteit van verschillende leeftijdsgroepen weergegeven.

tabel 3.2 Spiritualiteit naar leeftijd (temperatuur in graden, N = 1.975)

	jonger dan 30 jaar	30-45 jaar	45-60 jaar	60 jaar of ouder
ronde 1-4*	20,1	20,8	25,8	28,9

* Verschil tussen verschillende groepen is significant ($p < .05$)

De oudste groep Nederlanders (60 jaar en ouder) is het meest spiritueel ingesteld, gevolgd door Nederlanders tussen de 45 en de 60 jaar. De jongere leeftijdsgroepen (jonger dan 30 jaar en 30-45 jaar) zijn duidelijk minder spiritueel en dan vooral als het gaat om spiritueel gedrag. Onderscheid binnen spiritueel gedrag geeft aan dat de jongere leeftijdsgroepen met name minder godsdienstig-rituele dingen doen dan ouderen.

In tabel 3.3 staat de spiritualiteit naar opleidingsniveau.

tabel 3.3 Spiritualiteit naar opleidingsniveau (temperatuur in graden, N = 1.975)

	laag	midden	hoog
ronde 1-4*	19,3	24,0	27,0

* Verschil tussen verschillende groepen is significant ($p < .05$)

Hoger opgeleiden zijn spiritueler dan middelbaar opgeleiden en zij zijn weer spiritueler dan lager opgeleiden. Dit geldt zowel als het gaat om spirituele ervaringen als gedragingen. Maakt men onderscheid naar godsdienstig-ritueel gedrag en algemeen-reflexief gedrag dan blijkt dat hoger opgeleiden vooral meer algemeen-reflexieve dingen doen.

In tabel 3.4 wordt de spiritualiteit van regelmatige (minimaal drie keer per week) lezers van bepaalde kranten bekeken.

tabel 3.4 Spiritualiteit en het lezen van kranten (temperatuur in graden)

	temperatuur	N
Nederlands Dagblad	*52,2	21
Trouw	*49,9	42
Reformatorisch Dagblad	*46,1	25
NRC Handelsblad	27,3	95
Volkskrant	26,4	134
Regionale krant	24,0	771
Algemeen Dagblad	23,1	151
geen krant	22,6	437
Telegraaf	*20,0	327

* Verschilt significant van het landelijke gemiddelde ($p < .05$)

Lezers van 'levensbeschouwelijke kranten' als het Trouw, het Nederlands Dagblad en het Reformatorisch Dagblad zijn spiritueler dan lezers van andere kranten en mensen die geen kranten lezen. Dit onderscheid komt ook terug als men spiritualiteit opdeelt in spirituele ervaringen en gedragingen en ook als men spirituele gedragingen opdeelt in godsdienstig-ritueel en algemeen-reflexief. Vaste lezers van 'levensbeschouwelijke kranten' hebben dus meer spirituele ervaringen en doen meer spirituele dingen (zowel godsdienstig-ritueel als algemeen-reflexief).

Vaste lezers van de Telegraaf zijn (significant) minder spiritueel dan het landelijke gemiddelde. Lezers van de Volkskrant en het NRC Handelsblad zijn spiritueler dan het landelijke gemiddelde (hoewel niet significant), dit komt doordat ze meer algemeen-reflexieve spirituele dingen doen.

Tabel 3.5 geeft een beeld van de voorkeur voor een televisiezender en de mate van spiritualiteit.

tabel 3.5 Spiritualiteit en favoriete televisiezender (temperatuur in graden, N = 1.975)

	Nederland 1	Nederland 2	Nederland 3	Commerciële zenders
ronde 1-4*	35,7	25,0	27,3	19,1

* Verschil tussen verschillende groepen is significant ($p < .05$)

Nederlanders met Nederland 1 als hun favoriete televisiezender zijn het meest spiritueel ingesteld (zowel als het gaat om spirituele ervaringen als gedragingen). De spiritualiteitstemperatuur van Nederlanders met als favoriete zender Nederland 3 varieert nogal op de vier verschillende meetmomenten maar is globaal genomen 27 graden. Ook de spiritualiteit van de vaste kijkers van Nederland 2 varieert per meetmoment, de temperatuur komt gemiddeld uit op 25 graden. Degenen met een commerciële zender als favoriet zijn het minst spiritueel ingesteld (zowel als het gaat om spirituele ervaringen als gedragingen).

De mate van spiritualiteit van vaste kijkers van Nederland 2 en 3 ontloopt elkaar niet veel. Maakt men echter onderscheid naar type spiritueel gedrag dan valt op dat degenen die Nederland 2 als favoriete zender hebben meer godsdienstig-rituele dingen doen en degenen met Nederland 3 als favoriete zender juist meer algemeen-reflexieve dingen. Voor de vaste kijkers van Nederland 1 geldt overigens dat zij zowel veel godsdienstig-rituele dingen als algemeen-reflexieve dingen doen.

Tijdens de vierde meetronde is de mensen gevraagd tot welke geloofsrichting of levensbeschouwelijke groepering men zich rekent. De volgende tabel geeft aan in hoeverre verschillende geloofsrichtingen spiritualiteit beleven.

tabel 3.6 Spiritualiteit en geloofsrichting (temperatuur in graden)

	*temperatuur	N
gereformeerd	50,7	31
Nederlands hervormd	43,8	40
katholiek	28,3	87
onkerkelijk	13,1	296

* Verschil tussen verschillende groepen is significant ($p < .05$)

Gereformeerden zijn sterk spiritueel ingesteld, en dat geldt ook voor Nederlands hervormden. Katholieken zijn redelijk spiritueel, zij zitten boven het landelijke gemiddelde (22,6 graden voor ronde 4). De onkerkelijken zijn nauwelijks spiritueel ingesteld.

Gereformeerden en Nederlands hervormden doen ongeveer evenveel spirituele dingen, ze doen in ieder geval bijna allemaal godsdienstig-rituele dingen. Gereformeerden hebben meer spirituele ervaringen. Katholieken zitten wat betreft spirituele

ervaringen op het landelijke gemiddelde maar wel ruim daarboven als het gaat om spirituele gedragingen (ze doen met name godsdienstig-rituele dingen). Onkerkelijken hebben weinig spirituele ervaringen én doen weinig spirituele dingen.

Tenslotte wordt in tabel 3.7 weergegeven hoe de verschillende geloofsrichtingen staan tegenover het leven na de dood.

tabel 3.7 Leven na de dood, percentages (meerdere antwoorden mogelijk)

Wat houdt het leven na de dood in?	Nederlands				totaal
	gereformeerd	hervormd	katholiek	onkerkelijk	
er is geen leven na de dood	3	5	17	40	30
naar de hemel gaan	84	76	33	14	28
het voortbestaan van geest of ziel	23	28	23	22	23
het weerzien van familie/dierbaren	32	30	28	17	21
reïncarnatie	3	5	10	13	11
naar de hel gaan	13	23	7	2	6
weet niet/geen antwoord	7	5	16	17	15
N	31	40	87	296	454

30% van de Nederlanders gelooft dat er geen leven na de dood is. Een iets kleiner deel (28%) gelooft dat men naar de hemel gaat, 23% dat de geest of ziel blijft voortbestaan en 21% dat men familie of dierbaren zal weerzien. Slechts een klein deel gelooft in reïncarnatie (11%) of dat men naar de hel gaat (6%).

De meeste Nederlands hervormden en gereformeerden geloven dat ze na de dood naar de hemel gaan (respectievelijk 76% en 84%). Katholieken geloven veel minder vaak dat men na de dood naar de hemel gaat (33%), onder hen is er geen algemeen opvatting over het leven na de dood. Niet alle onkerkelijken geloven dat er geen leven na de dood is; het voortbestaan van geest of ziel, het weerzien van familie of dierbaren, het gaan naar de hemel en reïncarnatie behoren bij hun ook tot mogelijkheden.

4 Spiritualiteit, de KRO en de maatschappij

In dit hoofdstuk wordt er een beeld gegeven van de mate van spiritualiteit onder KRO-leden (vergeleken met leden van andere omroepen), de beoordeling van de KRO als spirituele omroep en de rol van spiritualiteit in de samenleving. De gegevens zijn afkomstig uit de vierde meetronde (september 2003).

In tabel 4.1 wordt de spiritualiteit van leden (en niet-leden) van verschillende omroepen weergegeven.

tabel 4.1 Spiritualiteit en omroepidmaatschap

	temperatuur	N
EO	62,9	26
NCRV	41,6	21
KRO	27,1	31
VARA	21,5	33
VPRO	19,8	14
geen lid	19,2	263
TROS	18,5	10
VERONICA	17,8	55
BNN	17,2	6
AVRO	12,6	29
totaal	22,6	488

EO-leden zijn sterk spiritueel ingesteld en datzelfde geldt, in iets mindere mate, voor NCRV-leden. KRO-leden zijn redelijk spiritueel, hun spirituele temperatuur is ongeveer gelijk aan die van de katholieken in tabel 3.6. Voor KRO-leden geldt dat ze (net als de katholieken) vrij veel spirituele dingen doen (boven het landelijke gemiddelde) maar dat dit niet geldt voor hun spirituele ervaringen (ongeveer gelijk aan het landelijke gemiddelde). Opvallend laag scoren AVRO-leden, zij zijn maar zeer matig spiritueel ingesteld. Voor sommige omroepen (met name TROS, VPRO en BNN) is het aantal leden in de steekproef gering en moet men voorzichtig zijn met het doen van uitspraken over de mate van spiritualiteit van de leden.

EO- en NCRV-leden doen duidelijk meer algemeen-reflexieve dingen dan leden van andere omroepen, inclusief de KRO-leden, en mensen die geen lid zijn van een omroep. KRO-leden doen wel vaker dan gemiddeld godsdienstig-rituele dingen, maar nog altijd minder dan EO- en NCRV-leden.

Voor zowel EO-leden, NCRV-leden als KRO-leden geldt dat zij meer godsdienstig-rituele dingen doen dan algemeen-reflexieve dingen. Voor leden van andere omroepen en voor mensen die geen lid zijn van een omroep komt dit verschil niet tot uiting.

De tabel hieronder geeft aan in hoeverre men de KRO een spirituele omroep vindt. Iets meer dan de helft van de Nederlanders vindt de KRO een spirituele omroep (een beetje of helemaal). Onder KRO-leden is dit percentage niet veel hoger hoewel er onder hen wel meer zijn die de vraag met 'ja' beantwoorden.

tabel 4.2 Is de KRO een spirituele omroep? Percentages

	KRO-leden	niet KRO-leden	totaal
ja	23	12	13
een beetje	34	39	39
Nee	43	49	48
N	30	389	419

De meeste mensen weten geen spiritueel radio- en/of televisieprogramma te noemen. Een behoorlijk aantal mensen weet geen specifiek programma te noemen maar geeft wel aan dat men de EO een spirituele omroep vindt. Wat betreft specifieke spirituele programma's noemt men 'Char' het meest, heel af en toe wordt 'Kruispunt' genoemd.

Uit de onderzoeksgegevens blijkt overigens dat niet alleen het noemen van een spiritueel radio- of televisieprogramma voor veel mensen moeilijk is, ook kent men meestal niet een spiritueel of heilig persoon. Incidenteel worden de paus, God, Jezus, Maria, en personen als Mandela, Dalai Lama en moeder Theresa genoemd. Slechts 4% van de respondenten vindt een heilig of spiritueel persoon hetzelfde als een held.

In tabel 4.3 wordt weergegeven of spiritualiteit van belang wordt bevonden voor een gezonde en leefbare maatschappij.

tabel 4.3 Belang spiritualiteit voor een gezonde en leefbare maatschappij (in%)

	KRO-leden	niet KRO-leden	totaal
(heel) belangrijk	52	44	44
niet belangrijk/niet onbelangrijk	32	26	26
(heel) onbelangrijk	16	30	30
N	31	469	500

Iets minder dan de helft van de Nederlanders vindt spiritualiteit (heel) belangrijk voor een gezonde en leefbare samenleving. Onder KRO-leden ligt dit percentage wat hoger (52%) dan onder niet KRO-leden (44%).

5 Samenvatting en conclusie

5.1 Samenvatting

De speciaal voor dit onderzoek geconstrueerde spiritualiteitsthermometer geeft aan dat de gemiddelde 'spirituele temperatuur' van Nederlanders het afgelopen jaar stabiel was en schommelde rond de 23,5 graden. In de laatste meetronde is de temperatuur weliswaar iets gedaald (door een lichte daling van het aantal spirituele gedragingen) maar van een duidelijke trend is geen sprake. De stabiele temperatuur geeft ook aan dat sociale crises zoals de oorlog in Irak nauwelijks invloed blijken te hebben op het aantal spirituele ervaringen en gedragingen.

Een kwart van de Nederlanders zit ver boven het landelijke spirituele gemiddelde (boven de 40 graden): zij zijn sterk spiritueel ingesteld. Dit houdt in dat ze regelmatig spirituele dingen doen (bijvoorbeeld bidden/mediteren of een diepgaand gesprek voeren over de zin van het leven) en spirituele ervaringen hebben (bijvoorbeeld de aanwezigheid van God of een hogere macht voelen of het gevoel één te zijn met alle dingen). De helft van de Nederlandse bevolking is niet of nauwelijks spiritueel; spiritualiteit speelt in hun leven geen rol. De rest van de bevolking (een kwart) houdt zich enigszins bezig met spiritualiteit. Het speelt bij hen geen voorname rol in het dagelijkse leven, maar men houdt zich er af en toe toch mee bezig.

In het algemeen zijn Nederlanders meer spirituele doeners dan dat ze spirituele ervaringen hebben. De spreekwoordelijke nuchterheid van Nederlanders zien we zichtbaar ook op het vlak van de spiritualiteit terug.

Spirituele gedragingen vallen uiteen in godsdienstig-rituele (bijvoorbeeld een kerkelijke viering bezoeken of bidden) en algemeen-reflexieve handelingen (bijvoorbeeld een boek lezen of een televisieprogramma bekijken over spiritualiteit). Hoewel beide typen spirituele gedragingen in totaal ongeveer even vaak voor komen, doen bepaalde subgroepen van de Nederlandse samenleving juist meer godsdienstig-rituele handelingen en andere subgroepen juist meer algemeen-reflexieve handelingen. Welke subgroepen dat zijn, komt hieronder aan de orde.

Niet alle Nederlanders zijn even spiritueel:

- Vrouwen zijn spiritueler dan mannen en dit wordt met name veroorzaakt doordat vrouwen wat betreft algemeen-reflexieve spiritualiteit actiever zijn, dat wil zeggen dat ze vaker een boek lezen over spiritualiteit of een diepgaand gesprek voeren over de zin van het leven.
- Oudere mensen (vanaf 45 jaar) zijn spiritueler dan jongere mensen (tot 45 jaar). Dit komt met name omdat jongere mensen minder godsdienstig-rituele dingen doen zoals het bezoeken van een kerkelijke viering of bidden.
- Hoger opgeleiden zijn spiritueler dan lager opgeleiden. Hoger opgeleiden zijn actiever op het gebied van algemeen-reflexieve spiritualiteit en hebben meer spirituele ervaringen.

- Lezers van ‘levensbeschouwelijke dagbladen’ zoals het Trouw zijn spiritueler (zowel qua gedragingen als ervaringen) dan lezers van andere kranten en degenen die geen krant lezen. Lezers van de Telegraaf zijn het minst spiritueel ingesteld.
- Nederlanders die Nederland 1 als favoriete zender hebben zijn spiritueler dan Nederlanders die een commerciële zender als favoriete zender hebben. Vaste kijkers van Nederland 2 of 3 zitten hier tussenin; vaste kijkers van Nederland 2 zijn meer gericht op godsdienstig-rituele spiritualiteit, vaste kijkers van Nederland 3 juist meer op algemeen-reflexieve spiritualiteit.
- Gereformeerden en Nederlands hervormden zijn sterk spiritueel ingesteld. Zij doen bijna allemaal godsdienstig-rituele dingen maar ook algemeen-reflexieve handelingen en spirituele ervaringen (bij gereformeerden iets meer dan bij Nederlands hervormden) komen voor. Katholieken zitten boven het landelijke spirituele gemiddelde; dit wordt met name veroorzaakt door vrij veel godsdienstig-rituele gedragingen. Onkerkelijken doen weinig spirituele dingen en hebben weinig spirituele ervaringen.

KRO-leden zijn niet zo spiritueel ingesteld als EO-leden of NCRV-leden maar zijn toch duidelijk spiritueler dan de leden van andere omroepen en degenen die geen lid zijn van een omroep. KRO-leden doen vrij veel spirituele dingen (met name godsdienstig-rituele dingen). Spirituele ervaringen komen onder KRO-leden echter niet meer voor dan gemiddeld in Nederland.

Ongeveer de helft van de Nederlandse bevolking relateert de KRO aan spiritualiteit, KRO-leden doen dit iets vaker dan niet KRO-leden. Het noemen van een spiritueel radio- of televisieprogramma is voor velen een onmogelijke opgave. Als men al iets noemt dan is dat vaak ‘iets van de EO’. Ook kunnen maar weinig mensen desgevraagd een heilig of spiritueel persoon noemen.

Bijna de helft van de Nederlandse bevolking vindt spiritualiteit belangrijk voor een gezonde en leefbare maatschappij. Dit aandeel is groter dan men op basis van de spiritualiteit van de Nederlandse bevolking zou verwachten.

5.2 Conclusie

Ongeveer de helft van de Nederlanders houdt zich bezig met spiritualiteit (enigszins of uitgebreid), dat wil zeggen dat men spirituele dingen doet en spirituele ervaringen heeft. Voor een deel zijn dit mensen die men als ‘godsdienstig-ritueel gelovig’ zou kunnen typeren. Dit zijn mensen die regelmatig een kerkelijke viering bezoeken, bidden en de aanwezigheid van God in hun leven voelen en hierdoor een redelijk hoge spirituele temperatuur hebben. De samenhang van spiritualiteit met leeftijd, met EO- en NCRV-lidmaatschap en met gereformeerden en Nederlanders hervormden duidt op deze vorm van spiritualiteit. Daarnaast zijn er ook deelpopulaties in de samenleving die juist meer algemeen-reflexieve handelingen doen, zoals vrouwen, hoger opgeleiden en vaste kijkers van Nederland 3. Deze mensen zijn niet nauw verbonden aan religieuze instituten maar vullen hun beleving van spiritualiteit op eigen wijze in.

De KRO is niet de spirituele omroep bij uitstek. De omroep heeft qua imago op zich een vrij sterke spirituele uitstraling (hoewel slechts weinigen in staat zijn om een spiritueel KRO-programma op te noemen), dat wil echter niet zeggen dat de KRO alle spiritueel ingestelde mensen aan zich bindt. Daarvoor zijn de EO en de NCRV te sterke 'concurrenten'. De leden van de KRO zijn ook wat minder spiritueel dan de leden van de EO en de NCRV. Wat betreft algemeen-reflexieve spirituele gedragingen en spirituele ervaringen zitten KRO-leden ongeveer op het landelijke gemiddelde (terwijl EO- en NCRV-leden daar ver boven zitten). KRO-leden zijn wel gericht op godsdienstig-rituele spiritualiteit, dat wil zeggen dat ze meer dan gemiddeld kerkelijke vieringen bezoeken of bidden.

Opvallend is dat een vrij groot deel van de bevolking spiritualiteit voor de leefbaarheid van de maatschappij belangrijk vindt, dit deel is groter dan het deel van de bevolking dat zich ook daadwerkelijk met spiritualiteit bezighoudt. Mogelijk komt hier voor de KRO een potentiële doelgroep tevoorschijn, een groep die momenteel nog weinig spiritueel is, maar wel het belang ervan in de maatschappij erkent.

Literatuur

Belzen van J. (1998). Religie, zingeving en spiritualiteit: waar gaat godsdienstpsychologie over? In: J. Janssen e.a., *Schering en inslag, opstellen over religie in de hedendaagse cultuur*. KSGV Nijmegen

Maas F. (1996). Godsrelatie en differentie-denken. In: K. Waaijman e.a., *Kansen voor spiritualiteit*. Gooi en Sticht.

Waaijman K. (2000). *Spiritualiteit. Vormen, grondslagen, methoden*. Carmelitana Gent/Kok Kampen.